

Kazak Türkçesinde Renk Adlarının Zaman ve Hava Durumu Bildiren Kavramlar Olarak Kullanılması

The Use of Color Names As Concepts Reporting Time And Weather in Kazakh Turkish

Turgay Akduruş

Dr. Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi
Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, Silifke-Mersin / Türkiye

e-posta turgay.akdurus@selcuk.edu.tr

orcid 0000-0003-4853-1030

doi 10.54316/dilarastirmalari.1088925

Atıf

Citation

Akduruş, Turgay (2022). Dilin Kökeni Arayışları-5: Beyin ve Dil. *Dil Araştırmaları*, 31: 173-196.

Başvuru

Submitted

16.03.2022

Revizyon

Revised

01.06.2022

Kabul

Accepted

07.06.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

ÖZ

Tüm dillerde temel söz varlığını oluşturan unsurların başında gelen renk adlarının atasözü, deyim, hayvan, bitki, eşya, yiyecek-içecek, giyim-kuşam, hastalık, zaman ve hava durumu gibi kavramlarla yaygın olarak kullanılması renk adlarını söz varlığı çalışmalarında öncelikle ele alınması gereken konulardan biri hâline getirir. Evrensel dil bilim çalışmalarında referansı verilen bir dilde olması gereken bütün renk adlarına sahip olan Kazak Türkçesindeki renk adları tasvir özelliği ile dikkat çeker. Bu durum, Kazak dilindeki renk adlarının günün veya yılın belirli aralıklarını göstermesinde; mevsimlerin, havanın, rüzgârın, yağmurun, karın vb. gibi doğa unsurlarının renk adlarıyla ile tarif edilmesinde açıkça görülür. Kazak Türkçesinde içinde renk adı geçen kızıl ayaz “kırmızı ayaz”, kök ayaz “mavi ayaz” ve sarı ayaz “sarı ayaz” gibi kullanımlar renklerin soğukların şiddetine göre kullanılabilen kavramlar olduğunu ve renk sembolizminin burada doğaya yöneldiğini gösterir. Kazak Türkçesindeki renk adlarının zaman ve hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımını konu edinen bu makale renk adları araştırmalarına katkı sağlamak için hazırlanmıştır. Çalışmaya kaynaklık eden dil malzemeleri Kazak dilinin en kapsamlı söz varlığını ihtiva eden 16 ciltlik “Kazak Âdebi Tilinin Sözdüğü” adlı çalışmanın taranması yoluyla elde edilmiş olup veriler eş zamanlı dil bilim yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada kullanılan gramer terimleri için Zeynep Korkmaz’ın Gramer Terimleri Sözlüğü esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Söz Varlığı, Renk Adları, Renk Sembolizmi, Zaman ve Hava Durumu Bildiren Kavramlar

ABSTRACT

The widespread use of color names, which is one of the elements that make up the basic vocabulary in all languages, with concepts such as

proverbs, idioms, animals, plants, goods, food-beverage, clothing, illness, time and weather, makes color names one of the subjects that should be addressed first in vocabulary studies makes one. Color names in Kazakh Turkish, which has all the color names that should be in a language referenced in universal linguistics studies, attract attention with their descriptive feature. This is when the color names in the Kazakh language show certain intervals of the day or year; seasons, weather, wind, rain, snow, etc. it is clearly seen in the description of nature elements such as color names. Uses such as kıızıl ayaz “red frosty”, kök ayaz “blue frosty” and sarı ayaz “yellow frosty” in Kazakh Turkish, in which color is mentioned, show that colors are concepts that can be used according to the severity of cold and color symbolism is directed towards nature here. This article, which deals with the use of color names in Kazakh Turkish as concepts that indicate time and weather, has been prepared to contribute to color names research. The language materials that are the source of the study were obtained by scanning the 16-volume “Kazak Ādebi Tilinin Sözdigi”, which contains the most comprehensive vocabulary of the Kazakh language, and the data were analyzed with the simultaneous linguistics method. For the grammatical terms used in the study, Zeynep Korkmaz's Dictionary of Grammar Terms was used.

Keywords: Kazakh Turkish, Vocabulary, Color Names, Color Symbolism, Concepts of Time and Weather

0. Giriş

Renklerin günün ve yılın farklı dilimlerini, mevsimleri ve hava durumunu betimleyen sözler olarak kullanılması renklerin tasvir özelliğinin bir sonucudur. Kazak dilinde günün ve mevsimin çeşitli dönemleri için kullanılan;

koñır keş (қоңыр кеш): Ruhu okşayan, bünyeye iyi gelen serin akşam (ABDBE 2011: X-49).

sarı säske (сары сәске): Tam öğle vakti, günün en sıcak vakti (ABDBE 2011: XII-711).

kızıl iñir (қызыл іңір): Akşamın kızıl vakti, gün batımı vakti (ABDBE 2011: X-505).

aķ qar kök muz (ақ қар көк мұз): Kışın en soğuk ve ayazlı vakti (ABDBE 2011: VIII-222).

ifadeleri ile örneğin yalnızca rüzgâra dair havanın durumu için kullanılan;

aķ boran (ақ боран): Şiddetli boran (ABDBE 2011: I-215), (ABDBE 2011: III-480).

kara dawıl (қара дауыл): Önüne geleni süpüren fırtına (ABDBE 2011: IX-280), (ABDBE 2011: IX-317).

kızıl jel (қызыл жел): Sıcak yel, sam yeli (ABDBE 2011: X-502).

koñır samal (қоңыр самал): Sabit eserek teni okşayan yel (ABDBE 2011: X-51).

kökdañğıl (көкдаңғыл): Meltem, rüzgâr (ABDBE 2011: VIII-233).

sarı jel (сары жел): Uzun süre, durmadan esen rüzgâr (ABDBE 2011: XII-709).

İfadeler simgesel olup renk adları burada zamanı ve havanın durumunu çeşitli açılardan gösteren örnekler durumundadır. Böylece Kazak dünya görüşünde renklere zamana bağlı meteorolojik bir anlam yüklenmiş gibidir.

Renk adları, üzerinde çok fazla çalışma yapılmamış kavram alanlarının başında gelir. Hâlbuki bir dilin temel söz varlığını oluşturan unsurlara bakıldığında organ adları (baş, göz, kulak...), ana besin maddeleri (su, buğday, et, balık...), insanla yakın ilişkisi bulunan hayvanlar (at, inek, koyun...), tarım araçları (saban, çapa, kürek...), somut eylem gösteren fiiller (almak, vermek, yemek, içmek...) aile ve akrabalık adları (ana, baba, dayı, hala...), sayılar (bir, iki, beş, on...) gibi kavramlar öncelikle ele alınması gereken kavramlar olarak öne çıkar (Aksan 1995: 341). Burada dikkat edilmesi gereken husus Aksan'ın (1995) da belirttiği gibi bir sözcüğün temel söz varlığına ait sayılması konusunda esas alınan ölçüt çeşitli anlam aktarmaları ile kullanılabilmesi, çeşitli deyimlere konu olması ve kullanım sıklığının yüksek olması gibi hususlar olduğundan *siyah, beyaz, kırmızı...* vb. renk adlarının da temel söz varlığını oluşturan unsurlardan olduğu açıkça söylenebilir. Bu durum renk adlarının söz varlığı çalışmaları kapsamında daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmalar, dünya dillerinde en sık kullanılan söz varlıklarından birinin de renklerle ilgili adlandırmalar olduğunu göstermektedir (Şanbayeva 2010: 51; Lawlanbekova 2010: 13). Bu bakımdan renk adları yalnızca Türk dilini konuşan halklarda değil, aynı zamanda tüm dünya dillerinde insanların özelliklerini, nesnelere, çevrelerindeki olguları ve kavramları tanımlamada temel söz varlığıyla ilgili ana unsurlardan biri olarak öne çıkar.

Alman dil bilimci Cirtautas, *Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Kullanımı* adlı eserinde renk adlarını içeren hayvan ve bitki adlarına özellikle bakmak gerektiğini çünkü buralarada kimi unutulmuş renk adlarına veya bilinen renk adlarının unutulmuş anlamlarına rastlanabileceğini belirtir (1961: 15). Cirtautas'un bu tespiti renk adlarına dair yapılan incelemelerin hastalık, zaman dilimleri, hava durumu, deyim-atasözü, bitki, eşya, değerli madenler gibi temel kavram alanlarını içermesi gerektiği şeklinde de düşünülebilir.

Brent Berlin ve Paul Kay'ın 1969'da gerçekleştirdikleri deneysel çalışmalarında renk adları evrensel bir yaklaşımla ele alınır ve ilkel kabilelerden gelişmiş toplumlara kadar tüm dillerde renk adları ile ilgili belli bir sistem olduğuna dikkat çekilir. Berlin ve Kay'ın renklerin evrenselliği üzerine gerçekleştirdikleri bu çalışmaya göre dünya dillerinde başka başka şekillerde kodlanmış ve birbirinden farklı gibi görünen renkler en az 2 en fazla 11 olmak üzere ortaktır. Buna göre tüm dillerde en az *siyah* ve *beyaz* olmak üzere iki renk adı bulunur. Bunu sırasıyla *kırmızı, sarı, yeşil, mavi, kahverengi, mor, pembe, turuncu, gri* renkleri takip eder (1991: 2-3). Kazak Türkçesi Berlin ve Kay'ın yukarıda adı geçen *Temel Renk Terimleri: Renklerin Evrenselliği ve Gelişimi* adlı deneysel çalışmanın sonucuna göre bir dille olması gereken 11 renk adının tamamına sahiptir (Akduruş 2021: 659). Ancak Kazakistan'da renk kavramı ve renk adları üzerine yaptıkları çalışmalarıyla bilinen Kaydarov, Ömirbekov ve Ahtamberdiyeva'nın renklerin bilinen kelime ve deyimlerle tasvirinin her dile özgü yaratıcı bir süreç olduğu,

bu nedenle renk adlarının her dilin kendi coğrafyasında tanınması ve kendi sisteminde incelenmesi gerektiği yönündeki düşünceleri önemlidir (1986: 38-39).

Renklerin görsel bir tanım olmanın ötesinde örneğin coğrafi yönleri simgesel olarak göstermesi yaygın bir durumdur. Eski Çinlilerde *doğu*→mavi/yeşil, *batı*→beyaz, *güney*→kızıl, *kuzey*→siyah ile *orta* ise sarı ile ifade edilirdi. Bu coğrafi renk simgeciliği kozmogonik olarak benzer biçimde Eski Türkler ve Moğollar tarafından biliniyor ve kullanılıyordu. Dünyanın dört bölüme ayrılarak renklerle ifade edilmesi bunların dışında Hintlilerde, Eski Ahit'te, Amerikan yerlilerinde, Mayalarda, Mısır, Yunan ve Roma'da da mevcuttu (Gabain 1968: 107, 109). Gabain ve Kononov, *Turkische Turfantexte* metinlerinden yola çıkarak Eski Uygurlarda da Çinlilerinkine benzer biçimde *doğu*→mavi/yeşil, *batı*→beyaz, *güney*→kızıl, *kuzey*→siyah kullanımının olduğunu söylemektedirler (1968: 109; 2015: 186).

Renk adlarının gerçek anlamları dışındaki mecazi ve simgesel kullanımlarını örneklendiren bu bilgiler aslında toplumların hayat şartları ve dünyaya bakış açıları ile ilgilidir. Örneğin Kazak dilinde “sağanak yağmur” anlamına gelen *nöser* sözcüğü şöyle tanımlanır: **nöser (нөсер):** Şiddetli yağmur, kısa süren sağanak yağmur (ABDBE 2011: XI-574). Ancak sağanak yağmurun çeşitli hava formlarında nasıl yağdığı anlatılmak istendiğinde burada devreye renk adları girer ve *beyaz sağanak*, *siyah sağanak* ve *mavi sağanak* kullanımları ortaya çıkar:

ağ nöser (ақ нөсер): Aralıksız, yoğun yağın sağanak yağmur (ABDBE 2011: I-222).

kara nöser (қара нөсер): Kovadan dökülürcesine yağın sağanak yağmur (ABDBE 2011: IX-292).

kök nöser (көк нөсер): Rüzgârlı sağanak yağmur, boran (ABDBE 2011: VIII-225).

Böylece yalnızca “sağanak” ifadesi Kazak dünya görüşüne göre üç farklı renk adı ile yeni anlamlar kazanmış olmaktadır.

Renk adlarının zaman ve hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımını örneklendiren bu ifadelerde geçen renk adlarının geçici sıfatlar olmayıp yeni kavramlar türeten söz yapıcı kelimeler olması dikkati çeken diğer bir husustur.

Renk adlarının genel olarak Türkçede gerçek anlamları dışında örneğin *kara* renginin *karayel*'de olduğu gibi kuzeyden esen rüzgârı temsil etmesinden (Ögel 2000: VI-431) kimi kaynaklarda söz edilmiş ancak ayrıntılı olarak tüm renk adlarını kapsayacak biçimde ele alınmamıştır. Benzer biçimde eldeki veriler renk adlarının gerçek anlamları dışında söz varlığı ve anlam bilgisi sahalarında yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Bu makale bu düşünceden hareketle renk adlarıyla ilgili anlam bilgisi çalışmalarına katkıda bulunmak için hazırlanmıştır. Çalışmanın kapsamı Kazak Türkçesindeki renk adlarının zaman ve hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımı ile sınırlıdır. Veriler için Kazak Türkçesinin şu an için bilinen en kapsamlı sözlüğü durumundaki *Kazak Ađebi Tilinin Sözdüğü* adlı dil malzemesi kullanılmış ve bilgiler eş zamanlı dil bilgisi yöntemiyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda Kazak dilindeki renk adlarının zaten bilinen bitki, hayvan, eşya, hastalık adları vb. konu başlıkları dışında hava durumu ve zaman bildiren kavramlar olarak da yaygın bir şekilde kullanıldığı çok sayıda örnekle ortaya konmuştur.

1. Renk Sembolizmi

Renk kelimesi “tüs, reñ, tür, öñ; boyaw, sır” karşılıkları ile Kazak Türkçesi sözlüklerinde “7 *spekturumdan kırmızı, mavi, yeşil, sarı, siyah, kahverengi ve beyaz boyalardan oluşan nesnelere rengi, boyası.*” şeklinde (ABDBE 2011: XIV-510); Türkiye Türkçesi sözlüklerinde ise “Cisimler tarafından yansıtılan ışığın gözde oluşturduğu duyum.” olarak tanımlanır (TDK 2005: 1652).

Renk adları araştırmacısı Kaydarov ve arkadaşları, doğadaki renklerin canlıların ve nesnelere yalnızca görsel şekliyle tarif etmekle sınırlı kalmadığını, renklerin aynı zamanda bu görsel algıların dışında farklı anlam ve çağrışımları da bünyesinde barındırdığını söylerler. Renklerin bu yönünü *renk sembolizmi* olarak açıklayan Kaydarov ve arkadaşları, renk sembolizminin günümüzde farklı kavram, düşünce, eylem ve dünya görüşlerini ifade etmede kullanılan bir dizi simgeden meydana geldiğini ifade ederler (1986: 64). Toplum yaşamında, gelenek-göreneklere ve inanç sistemlerinde bu semboller sıkça karşımıza çıkar ve bu şekilde her toplumda renklere dair sembolik inançlar görülür.

Kazak dil bilimci Jarkınbekova, renk kavramının sembolik içeriğinde ulusal ve kültürel değerlere dair önemli unsurlar gözlemlendiğini, çünkü renk kavramının bütünlüğünü oluşturan görüntü sisteminin dünya görüşüyle birlikte belirli bir dilin maddi, manevi değerleri ve sosyokültürel birikimleriyle bir şekilde bağlantılı olduğunu ifade eder (2004: 185).

Otyzbay, Saphir’in değişik toplumların yaşadıkları çevrenin aynı olmamasından dolayı yaşadıkları evrenin de aynı olamayacağı iddiasına dayanarak renklerin fiziksel algısının evrensel ancak onlara yüklenen anlam ve sembollerin ulusal olduğunu belirtir (2019: 41). Buradan anlaşılacağı üzere renklerin görsel algıları evrensel sayılabilir ancak sembolik yorumlanması kesin olarak dilin konusu olan halkın dünya görüşü ile ilgilidir.

Yine Jarkınbekova Rus ve Kazak dillerindeki renk kavramlarını karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmasında benzer bir görüş bildirir. Jarkınbekova, Wierzbicka’nın farklı halklara veya kitlelere renklerin neyi çağrıştırdığını sorduğunda birbirine benzemeyen yanıtlar aldığını söyler. Örneğin Özbeklere *beyaz size neyi anımsatır* diye sorulduğunda “pamuk” cevabının alındığını, Kazak ve Kırgızlara sorulduğunda ise “süt ve kar” cevabının geldiğini belirtir. *Sarı* Slavlar için “sonbahar yaprağını” çağrıştırdığını ancak yine bir Slav halkı olan Ruslar için “karahindibayı”, Ukraynalılar için “ayçiçeğini”, Fransızlar için “altın” ve “yumurta sarısını” çağrıştırdığını söyler (2004: 63).

Türkiye Türkçesinde görülen *kara bulut* “koyu esmer renkte büyük yağmur bulutu, nimbus”, karayel “kuzeybatıdan esen soğuk rüzgâr” ve *kara kış* “şiddetli kış, zemheri” ifadeleri (TDK, 2005); Özbek Türkçesinde *qora küz* (kara sonbahar), *qora bulut* (siyah yağmur bulutu), *qora suvıq* (kara soğuk) (AŞNDEE, 2008); Azerbaycan Türkçesi: *ğarağış*, Nogay Türkçesi *qara suvıq*, Karakalpak Türkçesi *qara jel*, Kırgız Türkçesi *qara suuk* (Kononov, 2015: 190) ifadeleri diğer Türk lehçelerinde de Kazak Türkçesindeki benzer biçimde renk adlarının hava durumunun tanımlayıcı özelliğine katkıda bulunarak yeni kavramlar türettiğini gösterir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan renk adlarının hava durumu ve zaman bildiren kavramlar olarak kullanımı renklerin bu sembolik kullanımları ile ilgilidir. Buna göre *beyaz* rengin kışı, *yeşil* rengin ilkbaharı, *sarı* rengin yazı, *kahverenginin* ise sonbaharı çağrıştırmaları doğanın bu mevsimlerde donandığı renklerle alakalıdır ve genel olarak orta iklim kuşağında yaşayan toplumlarca kabul edilen renk adlarının bilinen en yaygın sembolleridir.

Ancak renk adlarının bu tür yaygın simgesel çağrışımları bir tarafa bırakılacak olursa daha özel örneklerde toplumların bakış açısını nasıl yansıttığı daha iyi görülebilir. Örneğin Kazak toplumunda “kahverengi” anlamına gelen *koñır* renk adı; *koñır sıyr* (kahverengi inek) örneğinde görsel gerçekliği; *koñır tırşılık* (mütevazı hayat) örneğinde orta halli bir yaşantıyı, *koñır til* (tatlı dil) örneğinde üslubu, *koñır karşı alıw* (soğuk karşılamak) örneğinde ise isteksizliği anlatır (ABDBE 2011: X-48). Benzer biçimde *koñır dawıs* (sakin ses), *koñır samal* (ruhu okşayan sakın yel) (ABDBE 2011: VIII-721) örneklerinde Kazak toplumunun kahverengiye yüklediği bu simgesel anlamlar görülür.

Benzer biçimde Kazakların *Ulı Otan Soğısı* (İkinci Dünya Savaşı) sırasında renklerin sembolik çağrışımlarından nasıl yararlandığına dair çarpıcı bir örnek bulunur. Bu savaşta uzunluğu 4-5 cm, genişliği ise 1 cm olan çubuklara bağlanan *kırmızı kurdele*: normal yaralıyı, *sarı kurdele*: ciddi yaralıyı, *mavi kurdele*: ağır yaralıyı ve *siyah kurdele* çok ağır yaralı kişileri gösterecek şekilde kullanılmıştır (Kaydarov vd. 1986: 67).

Bugün Kazak Türkçesinde *nöser* “sağanak”, *dawıl* “fırtına”, *boran* “boran”, *jawın* “yağmur” gibi hava durumu bildiren kelimelerin renk adları ile kullanımı yaygındır. Benzer biçimde *tañ* “sabah”, *tüs* “öğle”, *keş* “akşam”, *tün* “gece” gibi günün belirli bir kesitini bildiren sözcüklerin de sık sık *aq* “beyaz”, *qara* “siyah”, *koñır* “kahverengi”, *boz* “boz” vb. renk adları ile kullanıldığı görülür. Kazak dilinde “rüzgâr, yel” anlamına gelen *jel* kelimesinin önüne çeşitli renk adları eklendiğinde siyah rüzgâr, kırmızı rüzgâr, kahverengi rüzgâr ve sarı rüzgâr gibi dikkat çekici kullanımlar ortaya çıkar:

qara jel (қара жел): Sonbaharda esen kuru ve soğuk rüzgâr (ABDBE 2011: IX:281).

qızıl jel (қызыл жел): Sıcak yel, sam yeli (ABDBE 2011: X-502).

koñır jel (қоңыр жел): Teni okşayarak esen sakın yel (ABDBE 2011: X-49).

sarı jel (сары жел): Uzun süre, durmadan esen rüzgâr (ABDBE 2011: XII-709).

KÄTS taramaları sonucunda elde edilen verilere göre renk adlarının ve renk adlarından türeyen çeşitli sözcük türlerinin (filler dahil) içinde yer aldığı kelime ve kelime grupları aşağıdaki örneklerde görsel bir objeyi tanımlamak için değil günün, mevsimin ya da yılın belirli bir kesitini, tarihte ya da halkın muhayyilesinde yer edinmiş özel bir zaman dilimini, hava durumu ile ilgili çeşitli meteorolojik olayları belirtmek üzere kullanılmıştır:

2. Renk Adlarının Zaman Bildiren Kavramlar Olarak Kullanımı

2.1. Günün Belirli Bir Kesitini Gösterenler

2.1.1. aq (aq) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

aқ pen қızıl арасы (ақ пен қызыл арасы): Gün batımı vakti, akşam üzeri. [KÄTS I:224]¹

aқ таñ (ақ таң): Tan vakti, ilk aydınlık. [KÄTS I:226]

aқтаñдақ (ақтандак): Gün doğumu ve batımında gökyüzündeki bozarmalar. [KÄTS I:274]

aқтаñдақтан- (ақтандактан-): Tan ağarmak, gün aydınlanmak. [KÄTS I:274]

aқсаñдақ (ақсандак): aғz. Günün son ışıkları, alacakaranlık vakti. [KÄTS I:266]

aқсүттен- (ақсүттен-): Tan vakti gün doğumundan önce ortalık aydınlanmak. [KÄTS I:270]

таñ ағар- (таң ағар-): Tan ağarmak, gün aydınlanmak. [KÄTS I:64]

2.1.2. ala (ала) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “ala”

ala köbeñ (ала көбен): 1. Sabahın erken saatleri, tan vakti. 2. Akşamın ilk karanlığı, alacakaranlık vakti. [KÄTS VIII:160]

ala köleñ (ала көлен): Gün doğumunda aydınlık ile karanlık arasındaki vakit, alacakaranlık. [KÄTS I:335]

alaköleñke (алакөлеңке): 1. Akşamın karanlık vakti. 2. Sabahın ilk ışıklarının ortaya çıktığı vakit. [KÄTS I:348]

ala таñ/сары ala таñ (ала таң/сары ala таң): Tanın ağarmaya başladığı vakit. [KÄTS I:336], [KÄTS III:402]

alagewim/alakewim (алагеуім/алакеуім): 1. Sabah aydınlığının zayıf olduğu, tam aydınlanmadığı zaman. 2. Akşamın ne karanlık ne aydınlık vakti, alacakaranlık. [KÄTS I:342]

alagöbe (алагөбе): 1. Tan ağarmaya başlayan vakit. 2. Akşamın ne karanlık ne aydınlık vakti, alacakaranlık. [KÄTS I:343]

alaқарақ (алақарақ): Sabahın ilk aydınlığı, tan vakti. [KÄTS I:354]

2.1.3. barқın (барқын) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “koyu renk”

barқында- (барқында-): Gece karanlığı çökmek, hava kararmak. [KÄTS II:727]

2.1.4 boz (боз) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “boz”

boz таñ (боз таң): Tan vakti, gün doğumu vakti. [KÄTS III:402]

таñ bozar- (таң бозар-): Tan atmak, şafak sökmek. [KÄTS III:406]

таñ bozi (таң бозы): Tan renginin ortaya çıktığı vakit. [KÄTS III:403]

bozalañda (бозалаңда): Tan vakti, erken vakit. [KÄTS III:404]

bozañda (бозаңда): Tan vaktinde, erken vakitte. [KÄTS III:405]

bozarañ tart- (бозараң тарт-): Gün ağarmaya başlamak. [KÄTS III:406]

2.1.5 kara (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

қара кешке (қара кешке): Akşama deęin. [KÄTS IX:285]²

¹ Bu ifade genişletilmiş olarak şu şekilde de geçmektedir:

aқ pen қızıl арасында (ақ пен қызыл арасында): Akşam üzeri, gün batımı. [KÄTS XVI:25]

² Bu ifade, genişletilmiş olarak [KÄTS IX:276]’da aşığıdaki gibi açıklanmıştır:

erteden қара кешке дейін (ертеден қара кешке дейін): Gün doğumundan gün batımına kadar geçen süre. [KÄTS IX:276]

qara köbeñ (қара көбең): Alacakaranlık, akşam vakti. [KÄTS IX:285]

qara köleñke (қара көлеңке): İlk karanlık, alacakaranlık. [KÄTS VIII:269], [KÄTS IX:324]³

qara köleñke tart- (қара көлеңке тарт-): Gün batımından sonra ortalık kararmak. [KÄTS VIII:269], [KÄTS IX:286]

qarakewimden- (қаракеуімден-): Hava kararmak, alacakaranlık olmak. [KÄTS IX:323]

qarakewim (қаракеуім): Akşam karanlığı, alacakaranlık. [KÄTS IX:323]

qarakewim tart- (қаракеуім тарт-): Hava kararmak, alacakaranlık olmak. [KÄTS IX:323]

qarakurıqtan- (қарақұрықтан-): Hava kararmaya başlamak. [KÄTS XVI:338]

qaranasır (қаранасыр): Karanlığa yakın, karanlığın bastırmasına yakın. [KÄTS IX:342]

qarañğı (қараңғы): Karanlık, ışısız hiçbir şey görünmeyen gece. [KÄTS IX:344]

qara tünek (қара түнек): Zifiri karanlık gece. [KÄTS IX:299]

2.1.6. kılañ (қылаң) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “bozca”

tañ kılañ ber- (таң қылаң бер-): Gün ağarmaya başlamak. [KÄTS III:269]

2.1.7. kızıl (қызыл) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kırmızı”

kızıl aray (қызыл арай): Güneşin sabah ve akşam kızılaştığı vakit. [KÄTS I:579], [KÄTS X:501]

kızıl iñir (қызыл іңір): Akşamın kızıl vakti, gün batımı vakti. [KÄTS X:505]

2.1.8. koñır (қоңыр) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kahverengi”

koñır keş (қоңыр кеш): Ruhunu okşayan, bünyeye iyi gelen serin akşam. [KÄTS X:49]

2.1.9. sarı (сары) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “sarı”

sarı säske (сары сәске): Tam öğle vakti, günün en sıcak vakti. [KÄTS XII:711]

Tañ sarğayır attı/sarğaydı (Таң сарғайып атты/сарғайды): Gece karanlığı dağılıp tan ağarmaya başlamak. [KÄTS XII:683]

sarı besin (сары бесін): Öğlenin tam kızgın vakti. [KÄTS XII:709]

sarı tañ (сары таң): Yazın görülen uzun tan vakti. [KÄTS XII:711]

sarı ala tañ (сары ала таң): 1. Tanın ağarmaya başladığı vakit. 2. Uzun süren sabah. [KÄTS I:336], [KÄTS XII:707]⁴

sarşa besin (сарша бесін): Gün ortası en sıcak vakit. [KÄTS XII:704], KÄTS XII:709]

³ Bu ifade, [KÄTS IX:324]’te aynı yazım biçimi ile tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

qaraköleñke (қарақөлеңке): Havanın karanlığı, bulanıklığı. [KÄTS IX:324]

⁴ Renk adlarının zaman ve hava durumu bildiren kavram olarak kullanımını örneklendiren bu ifadeler farklı ciltlerde ayrı maddeler hâlinde gösterilmiş ancak maddeler burada birleştirilmiştir.

2.1.10. sur (сұр) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “gri”**surğilt tart- (сұрғылт тарт-):** Karanlık çökmek, akşam olmak. [KÄTS XIII:381]**2.1.11. şabdar (шабдар) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kirli sarı; çil sarı”****şabdar säske (шабдар сәске):** Gündüz 10.00-11.30 arasındaki zaman. [KÄTS XV:183]**2.1.12. şañqay (шаңқай) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “süt beyazı”****şañqay tüs (шаңқай түс):** Tam öğle vakti. [KÄTS XV:247]

Yukarıda günün belirli bir kesitini anlatmak için görev alan renk adlarından türeyen kelime ve kelime gruplarının daha çok gün doğumunu, gün batımını, akşamın ilk karanlığını veya gün ortası gibi zaman dilimlerini anlatmak için tasviri olarak kullanıldıkları görülür. Günün belirli bir kesitini belirtmek üzere kullanılan renk adlarına bakıldığında Berlin ve Kay’in çalışmalarında (1991) ortaya koydukları temel 11 renk adından *beyaz, siyah, kırmızı, sarı, kahverengi ve gri* renk adlarının konu başlığında görev aldığını ancak *mavi, mor, pembe ve turuncu* renklerin Kazak Türkçesinde günün belirli bir dilimini anlatmak üzere kullanılmadığı görülmektedir.⁵ Görev alan renk adlarının kullanım sayısına bakıldığında *qara* (11), *aq* (7), *ala* (7), *sarı* ve türevleri (7), *boz* ve türevleri (6), *kızıl* (2), *barqın* (1), *qoñır* (1), *qılañ* (1), *surğil* (1), *şabdar* (1), *şañqay* (1) şeklinde olduğu görülür. Bu tablodan *qara, aq, ala, sarı ve boz* gibi renk adlarının günün belirli bir kesitini ifade etmek için diğer renk adlarına göre daha yaygın kullanıldıkları görülmektedir.

Günün belirli bir dilimini gösteren renk adıyla alakalı kelime ve kelime gruplarının işaret ettiği zaman kesitleri şu başlıklara bölünebilir.

1. Sabah Saatleri: AQ: aq tañ (aq tañ), aqtañdaq (aqtañdaq), aqtañdaqtan- (aqtañdaqtan-), aqsañdaq (aqsañdaq), aqsütten- (aqsütten-), tañ aqar- (tañ aqar-); **ALA:** ala köbeñ (ala köbeñ), ala köleñ (ala köleñ), alaköleñke (alaköleñke), ala tañ/sarı ala tañ (ala tañ/sarı ala tañ), alagewim/alakewim (alageyim/alakeyim), alagöbe (alagöbe), alaqaaraq (alaqaaraq); **BOZ:** boz tañ (boz tañ), tañ bozar- (tañ bozar-), tañ bozi (tañ bozi), bozalañda (bozalañda), bozañda (bozañda), bozarañ tart- (bozarañ tart-); **QILAN:** tañ qılañ ber- (tañ qılañ ber-); **QIZIL:** kızıl aray (qızıl aray), kızıl iñir (qızıl iñir); **SARI:** Tañ sarğayıp attı/sarğaydı (Tañ sarğayıp attı/sarğaydı), sarı tañ (sarı tañ), sarı ala tañ (sarı ala tañ),

2. Öğle Saatleri: SARI: sarı säske (sarı säske), sarı besin (sarı besin), sarşa besin (sarşa besin); **ŞABDAR:** şabdar säske (şabdar säske); **ŞAÑQAY:** şañqay tüs (şañqay tüs)

⁵ Berlin ve Kay’in deneysel çalışmalarında bahsettikleri 11 temel renk adının Kazak Türkçesindeki karşılıkları şunlardır:

1. *aq* (beyaz), 2. *qara* (siyah), 3. *kızıl* (kırmızı), 4. *jasıl* (yeşil), 5. *sarı* (sarı), 6. *kök* (mavi), 7. *qoñır* (kahverengi), 8. *külgin* (mor), 9. *al kızıl veya kızğılt* (pembe), 10. *kızğılt sarı* (turuncu), 11. *sur* (gri) (Berlin ve Kay 1991).

3. Akşam Saatleri: AĞ: aq pen kızıl arası (ақ пен қызыл арасы), ақтаңдақ (ақтандақ); **ALA:** ala köbeñ (ала көбең), alaköleñke (алакөлеңке), alagewim/alakewim (алагеуім/алакеуім), alagöbe (алагөбе), **ҚАРА:** қара кешке (қара кешке), қара көбеñ (қара көбең), қара көлеñке (қара көлеңке), қара көлеñке tart- (қара көлеңке тарт-), қаракewimден- (қаракеуімден-), қаракewim (қаракеуім), қаракewim tart- (қаракеуім тарт-), қарақуриқтан- (қарақұрықтан-), қаранасır (қаранасыр); **ҚОҢИР:** қоңır кеş (қоңыр кеш), **SUR:** сургілт tart- (сұрғылт тарт-),

4. Gece Saatleri: BARKIN: барқында- (барқында-); **ҚАРА:** қараңғы (қараңғы), қара түнек (қара түнек),

Renklerin günün belirli dilimlerini göstermedeki işlevleri incelendiğinde renk skalasındaki rengin derecesiyle güneşin dünyaya yansıttığı ışık arasında bağlantı olduğu görülür. Burada aydınlık, ağarma ve başlangıç için *aq* renginin, karanlık ve bitiş için *qara* yani koyu renklerin tercih edildiği dikkati çeker. Buna göre Kazak Türkçesinde sabah saatlerinde açık renkler: *aq, boz, kılañ* gibi, öğle saatlerinde *sarı, şabdır, şañkay*, akşam ve gece saatlerinde kapalı renklerin *qara, koñır* gibi kullanıldığı görülür. Yani *qara* renk adına bakıldığında bu rengin yansıttığı görsel algı dolayısıyla tamamen akşam ve geceyi sembolize edecek şekilde kullanıldığı, sabah ve öğle saatlerini betimlemede kullanılmadığı anlaşılır. Yine bütün başlıklar incelendiğinde renk adlarının en çok 6 renk adı ile günün doğuşunu (*ak, ala, boz, kılañ, kızıl, sarı*) ve beş renk adıyla (*aq, ala, qara, koñır, sur*) günün batışını anlatmak için kullanıldığı dikkati çeker.

2.2. Yılın-Mevsimin Belirli Bir Dönemini Gösterenler

2.2.1. aq (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

aq qar kök muz (ақ қар көк мұз): Kışın en soğuk ve ayazlı vakti. [KÄTS VIII:222]

aq saban (ақ сабан): Ekinlerin biçilip tahılların toplanmaya başladığı zaman. [KÄTS I:224]

aqbaşın (ақбақын): *ark.* Şubat ayı. [KÄTS XVI:27]

aq miltıq (ақ мылтық): Karı bol, boranı çok, hayvan için iyi olmayan kış. [KÄTS XVI:25]

aktün (ақтүн): Kuzey enlemlerde yazın atmosferde görülen gece ışıkları, beyaz gece. [KÄTS I:280]

2.2.2. ala (ала) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “ala”

ala jazday (ала жаздай): Bütün yaz boyu, yaz boyunca. [KÄTS I:334]

ala jaz boyı (ала жаз бойы): Yaz boyunca. [KÄTS I:334]

ala jazğa (ала жазға): Yaz boyu devam eden. [KÄTS I:334]

ala kıs (ала қыс): Kış boyu, kış süresince. [KÄTS I:335]

ala kıstay (ала қыстай): Kış boyu, kış süresince. [KÄTS I:335]

ala tegenek (ала тегенек): Karın henüz tamamen erimedigi zaman. [KÄTS I:336]⁶

alasıbır (аласыбыр): Kar eriyip de yerin çamurlaştığı dönem. [KÄTS I:371]

⁶ Bu ifade, [KÄTS XVI:42]’de bitişik yazım biçimiyle ve “konuşma dili” ibaresiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

alategenek (алатегенек): *k.d.* Karın erimesinden sonra yerin alaca bulaca olması. [KÄTS XVI:42]

alasaṛaḫ (аласапақ): Karın bir yağır bir eridiği dönem. [KÄTS I:371]

alasaṛıḡan (аласапыран): Karın eriyip de toprağın çamurlaştığı bahar dönemi veya karın bir yağır bir eridiği son bahar vakti. [KÄTS I:371]

2.2.3. kara (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

ḡaraözek (қараөзек): Kışlık etlerin bitmesiyle başlayan baharın ilk zamanları. [KÄTS IX:347], [KÄTS XII:95]⁷

ḡara küz (қара күз): Havaların iyice soğuduğu ve bulanıklaştığı güz mevsiminin son dönemleri. [KÄTS IX:286]

2.2.4. ḡoñır (қоңыр) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kahverengi”

ḡoñır küz (қоңыр күз): Ilık ve kuru sonbahar dönemi. [KÄTS X:50]

2.2.5. kök (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

aḡ ḡar kök muz (ақ қар көк мұз): Kışın en soğuk ve ayazlı vakti. [KÄTS VIII:222]

kök salṛaḫ (көк салпақ): Karın eriyip yerin çamurlaştığı zaman. [KÄTS VIII:226], [KÄTS XII:606]

Kökke awız ilikti/tiydi (Көкке ауыз ілікті/тиді): Otun bol olduğu, doyuma ulaşıldığı vakit. [KÄTS VIII:224]

köközek/kögözek (көкөзек/көгөзек): Kış erzaklarının tükendiği ancak bahar yeşilliklerinin de henüz çıkmadığı ara zaman. [KÄTS VIII:239], [KÄTS XVI:272]

köksoḡta (көксоқта): Karın erimeye başladığı vakit. [KÄTS VIII:243]⁸

köktem (көктем): Kıştan sonraki mevsim, ilkbahar. [KÄTS VIII:246]

2.2.6. küreñ (күрең) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kızıl kahve”

küreñ küz (күрең күз): Havaların kapalı gittiği sonbahar zamanı. [KÄTS VIII:550]

2.2.7. sarı (сары) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “sarı”

sarḡaḡ (сарғақ): Tahılların olgunlaşmaya başladığı dönem. [KÄTS XII:684]

sarı jaz (сары жаз): Yazın tam ortası, yazın en sıcak dönemi. [KÄTS XII:709]

sarı küz (сары күз): Havanın serinleyip etrafın saradığı sonbahar dönemi. [KÄTS XII:710]

sarı tamız (сары тамыз): Yazın en sıcak dönemi. [KÄTS XII:711]

sarıatan (сарыатан): Nisan ve mayıs sonrası dönem, bu dönemde yapılan işler. [KÄTS XII:712]

sarıḡoñız (сарықоңыз): Yazın haziranda böceklerin çoğaldığı zaman, bu dönemde yapılan işler. [KÄTS XII:719]

⁷ Bu ifade, ayrı yazım biçimiyle [KÄTS XII:95]’te yeniden madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

ḡara özek (қара өзек) I: Kış bitip de bahar başladığında bünyede meydana gelen halsizlik, isteksizlik veya zayıflık dönemi. [KÄTS XII:95]

⁸ Renk adlarının zaman bildiren kavramlar olarak kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS VIII:243]’te ve [KÄTS III:451]’de deyim olarak cümle kalıbıyla aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Köksoḡta boldı (Көксоқта болды): Karın eriyip sulanmasını anlatan deyim. [KÄTS III:451], [KÄTS VIII:243]

sarı ala küz (сары ала күз): Bitki yapraklarının sararıp rengarenk olması, son baharın tam mevsimi olan dönem. [KÄTS I:338]

sarşa tamız (сарша тамыз): Yazın en sıcak dönemi. [KÄTS XII:704]

sarşa (сарша) II: 1. Temmuz ayı. 2. Temmuzun sonu ile ağustosun başı arasında güneşin insanın başını kaynatığı dönem. [KÄTS XII:704], [KÄTS XVI:496]

Yılın ya da mevsimin belirli bir dönemini anlatmak için kullanılan renk adları incelendiğinde;

1. İlkbahar İçin Kullanılan Renk Adları: **ALA:** ala tegenek (ала тегенек), alasabır (аласабыр), alasapaқ (аласапақ), alasapıran (аласапыран); **KÖK:** kök salpaқ (көк салпақ), Kökke awız ilikti/tyidi (Көкке ауыз ілікті/тиді), kökөzek/kөгөzek (көкөзек/көгөзек), köksoқта (көксоқта), köktem (көктем),

2. Yaz İçin Kullanılan Renk Adları: **AҚ:** aқ saban (ақ сабан), aқтүн (ақтүн); **ALA:** ala jazday (ала жаздай), ala jaz boyı (ала жаз бойы), ala jazğa (ала жазға); **SARI:** sarğaq (сарғақ), sarı jaz (сары жаз), sarı tamız (сары тамыз), sarıatan (сарыатан), sarıqoñız (сарықоңыз), sarşa tamız (сарша тамыз), sarşa (сарша),

3. Sonbahar İçin Kullanılan Renk Adları: **ALA:** alasapaқ (аласапақ), alasapıran (аласапыран); **ҚАРА:** қара күз (қара күз); **ҚОÑИР:** қоңır күз (қоңыр күз), **KÜREÑ:** күреñ күз (күрең күз); **SARI:** sarı күз (сары күз), sarı ala күз (сары ала күз),

4. Kış İçin Kullanılan Renk Adları: **AҚ:** aқ қар көк муз (ақ қар көк муз), aқbasқın (ақбасқын), aқ мiltıқ (ақ мылтық); **ALA:** ala kıs (ала қыс), ala kıstay (ала қыстай); **ҚАРА:** қараөзек (қараөзек); **KÖK:** aқ қар көк муз (ақ қар көк муз)

kullanımları dikkati çeker. Burada ilkbahar için 2 renk adının (*ala, kök*), yaz için yine 3 renk adının (*aқ, ala, sarı*), sonbahar için beş renk adının (*ala, қара, қоңır, күрен, sarı*) ve kış için dört renk adının (*aқ, ala, қара, көк*) görev aldığı görülür. *ala*'nın karışık renkliliği bildirmesinden dolayı tüm mevsimlerde kullanılan bir renk olduğu görülür. Kış mevsimi için kullanılan *kök* (mavi/yeşil) rengin mevsim gereği yerdeki buzun ve karın renginden dolayı açık maviyi yansıtacak şekilde kullanıldığı, ilkbaharda ise doğa ve bitkilerin renginden dolayı “yeşil” anlamında tercih edildiği görülür. Diğer yandan *aқ* (beyaz) rengin *aқ saban* örneğinde sabana verilen değerden dolayı yaz mevsiminde gerçekleşen ekin hasat zamanını anlatmak için de kullanıldığı görülür. *ala* renk gerçek anlamında karışık renkliliği ifade eder. Bu renk adının yaz ve kış mevsimi için mevsim boyunca devam eden sürekliliği veya karın erimesinden dolayı mevsim gereği yerde görülen karla karışık toprağın renginden dolayı geçiş mevsimlerini tasvir ettiği görülmektedir. *қара* (siyah) renk adının renk tonundan dolayı günün akşam ve gece saatlerini tasvir ettiği yukarıda belirtilmişti. Bu renk adının yılın belirli zamanlarında da güz ve kış mevsimleri için kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yine *қоңır* (kahverengi) renk adının sonbaharı anlatması bu rengin koyu bir renk tonu bildirmesinden dolayıdır. Havaların kapalı olduğu ve koyu renge büründüğü sonbahar mevsimini tasvir etmek için doğanın büründüğü renk, kahverengi ile anlatılmıştır. Diğer yandan bu renk adının günlerde değil, mevsimlerde kullanılabilir olması da dikkati çeken diğer bir özelliktir. *kök* (mavi/yeşil) renk adının daha çok havaların ılımanlaşmaya başladığı bahar dönemini anlatmak için tabiatın yeşermeye başladığı mevsimi tarif etmek için kullanıldığı görülür. Bu renk adı ile alakalı *Kөkke awız ilikti/tyidi* (Көкке ауыз ілікті/тиді) kullanımında bir

deyim olarak ilkbaharda otlakların bol olduğu zamanı anlatmak için kullanılması dikkati çeker. *Sarı* rengin sahip olduğu renk skalasından dolayı havaların sıcak gittiği, doğadaki bitkilerin artık olgunlaşıp yeşilden sarı renge büründüğü yaz mevsimini tarif etmek için kullanıldığı görülür. Yazın güneşin sıcak altın sarısı ışıklarının yeryüzüne ulaşması da bu renk adının yaz mevsimindeki çeşitli durum ve kavramları tasvir etmede kullanıldığını gösterir. Sarının tıpkı koñır (kahverengi) gibi bir örnekte de sonbaharı anlattığı görülür.

2.3. Tarihte Özel Bir Zamanı veya Dönemi Gösterenler

Bazı renk adlarının tarihsel olarak özel bir anlam yüklendiği ve yine renk sembolizminden yararlandığı görülür. Örnekleri sınırlı olmakla birlikte bahsi geçen renk adlarının kullanımı şu şekildedir:

2.3.1. aқ (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

aққоуан (аққоян): 12 Hayvanlı Takvim’de Tavşan yılı. [KÄTS XVI:29]

ақтаңдақ (ақтаңдақ): Tarihteki bir dönemin adı. [KÄTS I:274]

2.3.2. қуба (құба) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “açık sarı; akçıl”

қуба қалмақ заманы (құба қалмақ заманы): Kazak-Kalmuk savaşı dönemi. [KÄTS X:222]

2.4. Halkın Psikolojisinde Yer Edinmiş Özel Zamanlar

Kazak Türkçesinde bazı renk adlarının halkın psikolojini yansıtacak biçimde kimi sembolik anlamlar yüklenerek zamanı tasvir eden kavramlar olarak kullanıldığı görülür. Eldeki örnekler genelde kasvetli, bunaltıcı, savaş ve kıtlık zamanlarını anlatmak için renklerin psikolojik çağrışımından yararlandığını göstermektedir.

2.4.1. ала (ала) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “ala”

алағай-былағай/алағай-былағай zaman (алағай-былағай/алағай-былағай заман): Sakin olmayan, karışık dönem, zor zamanlar. [KÄTS I:344]

2.4.2. sur (сұр) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “gri”

sur zaman (сұр заман): Zor ve kasvetli zamanlar. [KÄTS XIII:375]

surқылтay zaman (сұрқылтай заман): Ağır ve kasvetli zaman. [KÄTS XIII:383]

Renk adlarının dilin konuşuru olan toplum tarafından toplum hafızasında yer edinmiş ve özel bir önem kazanmış zamanları anlatması dikkati çeken bir kullanımdır. Buna göre *sur* (gri) renk adının ağır ve kasvetli bir dönemi anlatması rengin yansıttığı gri renginin solgun ve kapalı olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu renk adının sözlükte açıklanan ikinci anlamı da şu şekildedir. **sur (сұр):** 1. Eşyanın, nesnelerin gri rengi. 2. *mec.* Gönülsüz, isteksiz, üzgün. [KETS XIII:375]. Renk adının ikinci anlamı olan “gönülsüz, isteksiz, üzgün” ifadeleri *surқылтay zaman* ifadesini açıklama bakımından yөн göstericidir.

3. Renk Adlarının Hava Durumu Bildiren Kavramlar Olarak Kullanılması

Kazak Türkçesinde renk adlarının hava durumu bildirecek şekilde kullanılması Kazakların yüzyıllardır geniş bozkırlarda doğadan ayrı düşmeden yaşamalarının bir sonucudur. Doğa olaylarının gözlemlenmesi ile hava durumunun tahmin edilebilirliği görsel algıyı geliştirmiş ve renklerin tarif gücünün doğaya atfedilmesi ile sonuçlanmıştır. Bitkilerde mevsim gereği görülen sararma, yeşerme ya rengârenk çiçeklenme; çeşitli hayvanların doğaya uyum sağlamak için farklı renk tonlarına bürünebilmeleri, gökyüzünün mevsim ve günün dilimlerinde farklı renklerde suret değiştirmesi hep bu görsel çeşitliliğin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Bir Kazak deyiminde geçen;

*Säwir bolsa kün kürkirer
Kün kürkirese kök dürkirer*⁹ (Bijanova 2010: 10).

ifadeleri doğadaki değişimlerin nasıl yorumlandığına iyi bir örnektir. Burada nisan ayındaki yağışların otlakların büyümesindeki katkısı ve yayılan hayvanın sütünün çoğalacağı beklentisi hâkimdir. Yine Kaydarov ve arkadaşlarının (1986: 63) Ä. Täjibayev'den aktardıkları şu dizelerde geçen;

*Sarı belden sarğayıp tañ atadı
Sarı mayday sarğayıp kız jatadı
Jaz edi ol kez, şakırayğan ıstık kün
Küreñdengen künge tüsti buyra kum*

sarğayıp tañ atadı (sarararak tan atıyor) ve *küreñdengen kün* (kızılılaşan güneş) ifadeleri aslında renklerin tanımlayıcı sıfat olarak doğa olaylarına hiç de yabancı olmadığını gösterir niteliktedir.

Kazak Türkçesinde içinde renk adı geçen kelime, kelime grubu veya çeşitli anlatım kalıplarının hava durumu betimleyicisi olarak kullanımı sık görülen bir durumdur. Örneğin *Samarqannıñ kök tası jibidi* (*Самарқанның көк тасы жибиді*) deyimini havaların bundan sonra ısınmaya başlayacağını bir işareti olarak kabul edilir (ABDBE 2011: VIII-228).

Renk adlarının hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımı bazen de karışık doğa olaylarını birlikte tarif eder. Örneğin *aqbaşkın* (*ақбасқын*) “kar fırtınası, tipi” (ABDBE 2011: I-238) anlamlarına gelen bu kelime karın ve fırtınanın iç içe geçmesinden dolayı karışık bir doğa olayını anlatır. Bu yönüyle hem bir fırtına hem de bir yağış şekli olarak düşünülebilir.

3.1. Havanın Sıcaklığını Anlatan Renk Adları

3.1.1. kara (қаpa) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

jer қара күн jılı/kүн jılı jer қара (**жер қара, күн жылы/күн жылы жер қара**): “Ne kar var ne yağmur, mevsim hâlâ ılık.” anlamındaki deyim. [KÄTS IX:276]

Jer қарaydı (**Жер қарайды**): “Kar eridi, toprak karardı.” anlamındaki deyim. [KÄTS IX:320]

⁹ Nisan ayı olunca gök gürler

Gök gürlüyince yeşillikler parlar

3.1.2. қоңыр (қоңыр) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kahverengi”

қоңыржай (қоңыржай): Sıcak veya soğuk olmayan hava, ılıman hava. [KÄTS X:54]

қоңырсақын (қоңырсақын): Sıcak veya soğuk olmayan hava, serin, ferah hava. [KÄTS X:57]¹⁰

3.1.3. көк (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

Самарқанның көк тасы жібиді (Самарқанның көк тасы жібиді): Havaların ısınmaya başlamasını anlatan deyim. [KÄTS VIII:228]

3.2. Havanın Soğukluğunu Anlatan Renk Adları

3.2.1. ақ (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

ақ қар көк муз сары аяз (ақ қар көк муз сары аяз): Kışın görülen çok sert soğuk, kuvvetli aяз. [KÄTS I:220], [KÄTS VIII:222]

азалы ақ көрге (азалы ақ көрге): Kışın şiddetli soğуу. [KÄTS I:111]

3.2.2. кара (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

қара суwiк (қара суwiк): Yağmursuz, karsız soğuk, kuru soğuk. [KÄTS IX:295], [KÄTS XIII:350]¹¹

3.2.3. қızıl (қызыл) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kırmızı”

қızıl şunaқ аяз (қызыл шұнақ аяз): Cam gibi kesen aяз, kuvvetli aяз. [KÄTS X:505], [KÄTS II:309]

қızıl şunaқ сары аяз (қызыл шұнақ сары аяз): Uzun süre devam eden dondurucu soğuk, kuvvetli aяз. [KÄTS XII:708]

3.2.4. көк (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

ақ қар көк муз (ақ қар көк муз): Kışın dondurucu soğуу, kuvvetli aяз. [KÄTS I:220], [KÄTS VIII:222], [KÄTS XI:326]

3.2.5. сары (сары) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “sarı”

қızıl şunaқ сары аяз (қызыл шұнақ сары аяз): Uzun süre devam eden dondurucu soğuk, kuvvetli aяз. [KÄTS XII:708]

сақылдаған/сақырлаған/қақылдаған сары аяз (сақылдаған/сақырлаған/қақылдаған сары аяз): Ocak sonu ile şubat başı zamanında görülen şiddetli aяз, sarı aяз, uzun süren kuvvetli aяз. [KÄTS II:309], [KÄTS XII:708]

¹⁰ Renk adlarının hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XII:598]’de ayrı yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

қоңыр салқын (қоңыр салқын): Ruhu okşayan, bünöeye iyi gelen serinlik. [KÄTS XII:598]

¹¹ Bu ifade, [KÄTS XIII:350]’de aynı yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

қара суwiк (қара суwiк): Sonbahar ve ilkbahardaki mevsim değişimi zamanı. [KÄTS XIII:350]

sarı ayaz (сары аяз): Uzun süren şiddetli ayaz. [KÄTS II:309]

sarı şunaç ayaz (сары шұнақ аяз): Uzun süre devam eden kuvvetli ayaz. [KÄTS XII:708]

şunaç sarı ayaz (шұнақ сары аяз): Çok sert ve cam gibi kesen soğuk, kuvvetli ayaz. [KÄTS II:309]

3.3. Kar veya Buzun Durumunu Anlatan Renk Adları

3.3.1. aқ (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

aқbашқын (ақбасқын): aғz. Kar fırtınası, tipi. [KÄTS I:238]

aқ қар (ақ қар): Henüz yeni yağmış kar. [KÄTS I:220]

aқ şunaç boran (ақ шұнақ боран): Ayazlı havada görülen karlı rüzgâr, tipi. [KÄTS III:480]

aқtünek (ақтүнек): Göz açtırmayan tipi, kar fırtınası. [KÄTS XVI:35]

aқ түnek borasın (ақ түнек борасын): Tipi, kar, fırtına. [KÄTS III:483]

aқ ұла (ақ ұла): Lapa lapa yağan kar. [KÄTS I:227]

aққулақ (аққулақ): Göz açtırmayan tipi, kar fırtınası. [KÄTS XVI:30]

aқшағу көрге (ақшағи көрпе): mec. Beyaz kar. [KÄTS XVI:36]

aқtütek (ақтүтек): Atın kulağı görünmeyecek kadar şiddetli tipi. [KÄTS I:280]

aktütek boran (ақтүтек боран): Kar fırtınası, tipi. [KÄTS III:480]

aқша қар (ақша қар): Yeni yağmış temiz kar. [KÄTS I:285]

3.3.2. ala (ала) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “ala”

alaқанşıқтан- (алақаншықтан-): Karlı fırtına esmek, tipi çıkmak. [KÄTS XVI:41]

3.3.3. kara (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

қара boran (қара боран): Yoğun ve şiddetli tipi. [KÄTS III:481], [KÄTS IX:279]

Қара қатқақтанды (Қара қатқақтанды): Havanın soğumasıyla yeryüzü katılaşmak, buz tutmak. [KÄTS XVI:334]

3.3.4. kök (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

kök қар соқта (көк қар соқта): Karın nemden dolayı preslenmesi. [KÄTS XIII:250]

kökayaz (көкаяз): Ayazdan dolayı donmuş toprak vb. [KÄTS VIII:231]

kökmuzdaқ (көкмуздақ): Karın üst kısmında oluşan ince buz. [KÄTS VIII:239]

köktayғақ (көктайғақ): Yağmurdan, kardan sonra oluşan kaygan buz. [KÄTS VIII:244]

kökşe muz (көкше мұз): Parlak mavi buz. [KÄTS XVI:283]

3.4. Yağmurun Durumunu Anlatan Renk Adları

3.4.1. aқ (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

aқ нөсер (ақ нөсер): Aralıksız, yoğun yağan sağanak yağmur. [KÄTS I:222]

aқjañbir (ақжанбыр): Yazın durmadan yağan yağmur. [KÄTS I:241]

aқjawın (ақжауын): Yazın aralıksız olarak yağan yağmur, bk. aқjañbir. [KÄTS I:241]

3.4.2. ala (ала) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “ala”

Jer ala, bult şola (Жер ала, бұлт шола): Yağmurun her yere farklı yağmasını anlatan deyim. [KÄTS I:337]

3.4.3. boz (боз) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “boz”

boz jañbir (боз жаңбыр): Aralıksız yağın yağmur, *bk. ak jawın*. [KÄTS III:402]

3.4.4. kara (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

қара jañbir (қара жаңбыр): Sonbaharda yağın soğuk yağmur. [KÄTS IX:281]

қара jawın (қара жауын): Kara bulutların toplanması ile meydana gelen şiddetli yağmur. [KÄTS XVI:334]

қара nöser (қара нөсер): Kovadan dökülürcesine yağın sağanak yağmur. [KÄTS IX:292]

3.4.5. kök (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

kök nöser (көк нөсер): Rüzgârlı sağanak yağmur, boran. [KÄTS VIII:225]

3.5. Rüzgârın Durumunu Anlatan Renk Adları

3.5.1. ak (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

ak boran (ақ боран): Şiddetli boran. [KÄTS I:215], [KÄTS III:480]

ak jorğa (ақ жорға): Şiddetli kış soğuşunda yukarıdan aşağı esen boran. [KÄTS XVI:24]

aқayran (ақайран): Karı duman gibi dağıtan, saçın fırtına. [KÄTS I:232]

aқbas (ақбас): ağz. Şiddetini giderek arttıran boran. [KÄTS I:236]

aққуып (аққұйын): Kar ve toz karışık fırtına. [KÄTS I:255]

aқpa (ақпа): Kazakistan’ın Arka bölgesinde şubat ayında bir hafta aralıksız esen boran. [KÄTS XVI:31]

3.5.2. ala (ала) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “ala”

ala topalañ (ала топалаң): Sert rüzgâr sonrasında tozun yukarı çıkması. [KÄTS I:336]

3.5.3. kara (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

қара dawıl (қара дауыл): Önüne geleni süpüren fırtına. [KÄTS IX:280], [KÄTS IX:317]¹²

қара jel (қара жел): Sonbaharda esen kuru ve soğuk rüzgâr. [KÄTS IX:281]

қарабас (қарабас): Dağdan esen soğuk rüzgâr. [KÄTS XVI:335]

қарақуып (қарақұйын): Tornado, hortum. [KÄTS IX:330]

3.5.4. kızıl (қызыл) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kırmızı”

kızıl jel (қызыл жел): Sıcak yel, sam yeli. [KÄTS X:502]

Kızıl soқты (Қызыл соқты): ağz. Rüzgâr sert ve soğuk esmek. [KÄTS XVI:383]

¹² Bu ifade, genişletilmiş olarak şu şekilde de geçmektedir:

қазанның қара dawılı (қазанның қара дауылы): Ekim ayında 5-7 gün sürebilen rüzgârlı soğuk hava. [KÄTS IX:277]

3.5.5. қоңыр (қоңыр) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “kahverengi”

қоңыр samal (қоңыр самал): Sabit eserek teni okşayan yel. [KÄTS X:51]

қоңыр jel (қоңыр майда жел): Teni okşayarak esen sakın yel. [KÄTS X:49]

қоңыр mauda jel (қоңыр майда жел): Teni okşayarak esen yumuşak yel. [KÄTS X:49]

3.5.6. көк (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

көкдаңғыл (көкдаңғыл): Meltem, rüzgâr. [KÄTS VIII:233]¹³

көкjoyқын (көкжойқын): Şiddetli, güçlü fırtına, nehir vb. [KÄTS XVI:279]

3.5.7. sarı (сары) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “sarı”

sarı jel (сары жел): Uzun süre, durmadan esen rüzgâr. [KÄTS XII:709]¹⁴

sarıborandat- (сарыборандат-): Rüzgâr uzun süre durmaksızın esmek. [KÄTS XII:715]¹⁵

3.6. Kırağı veya Çiğın Durumunu Anlatan Renk Adları

3.6.1. ақ (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

ақ қыraw (ақ қырай): Serin ve nemli havada yerde, ağaçlarda ve otlarda görülen kırağı. [KÄTS I:221]

3.6.2. boz (боз) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “boz”

bozқыraw (бозқырай): Sonbaharda ağaç ve otlarda meydana gelen kırağı. [KÄTS III:412]

bozқыrawlan (бозқыраулан): Üzerini boz kırağı kaplanmış. [KÄTS XVI:117]

3.6.3. көк (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

көксүйңі (көксүйңі): Karla karışık yağmurdan sonra bitkilerde görülen buzlu yapı. [KÄTS VIII:243]

3.7. Havadaki Sis, Pus veya Kapalılık Durumunu Anlatan Renk Adları

3.7.1. ақ (ақ) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “beyaz”

ақmunar (ақмұнар): Bulutlu, sisli, puslu hava. [KÄTS XVI:30]

¹³ Renk adlarının hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XVI:277]'de tekrar madde başı yapılmış ve ayrı yazım biçimiyle aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

көк даңғыл (көк даңғыл): ағз. Geçici rüzgâr, yel. [KÄTS XVI:277]

¹⁴ Renk adlarının hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımını örneklendiren bu ifade ağız özelliği ibaresiyle [KÄTS XII:674]'te aşağıdaki gibi yazılmış ve açıklanmıştır:

sar jelis (сар желіс): Hızlı esen güçlü rüzgâr. [KÄTS XII:674]

¹⁵ Renk adlarının hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS III:482]'de deyim olarak cümle kalıbıyla aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Сары борандатты (Сары борандатты): Rüzgâr uzun süre durmaksızın esmek. [KÄTS III:482]

ala bulttı kün (ала бұлтты күн): Havanın yağış öncesi bulutlu, kapalı olması. [KÄTS I:334]

3.7.2. boz (боз) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “boz”

Boz ayran boldı (Боз айран болды): Gökyüzünü gri bulutlar kaplamak. [KÄTS XVI:116]

3.7.3. kara (қара) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “siyah”

қара көбең tart- (қара көбең тарт-): Hava sislenmek, bulanık hâle gelmek. [KÄTS IX:285]

қара мүлгін (қара мүлгін): Kouyu, yoğun bulut, sis vb. [KÄTS IX:291]

қара туман (қара тұман): Sabahları yoğun olan sis. [KÄTS IX:298]

3.7.4. kök (көк) Renk Adı Türkiye Türkçesi Karşılığı “mavi/yeşil”

Kök aspan sındı (Көк аспан сынды): Şiddetle gök gürlmek. [KÄTS XIII:509]

kök туман (көк тұман): Göz gözü görmeyecek derecede sisli hava. [KÄTS VIII:227]

kökjiltim (көкжiltim): Baharda görülen şimşek türü. [KÄTS VIII:237]

Hava durumunu belirtmek üzere kullanılan renk adlarına bakıldığında Berlin ve Kay’ın çalışmalarında (1991) ortaya koydukları temel 11 renk adından *beyaz (aқ), siyah (қара), kırmızı (kızıl), yeşil (kök, jasil), sarı (sarı), mavi (kök), kahverengi (қоңır)* renk adlarının kullanıldığı buna karşın *mor (külgin), pembe (al kızıl veya kızgilt), turuncu (kızgilt sarı)* ve *gri (sur)* renklerinin hava durumu belirten kavramlar olarak kullanılmadığı görülür.¹⁶

Yukarıda hava durumu bildiren çeşitli kelime ve kelime gruplarından oluşan renk adlarının konulara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

1. **SICAKLIK:** қара (2), қоңır (2), көк (1)
2. **SOĞUKLUK:** sarı (5), aқ (2), kızıl (2), қара (1), көк (1),
3. **KAR-BUZ:** aқ (11), көк (5), қара (2), ala (1),
4. **YAĞMUR:** aқ (3), қара (3), ala (1), boz (1), көк (1),
5. **RÜZGÂR:** aқ (6), қара (4), қоңır (3), көк (2), kızıl (2), sarı (2), ala (1),
6. **KIRAĞI-ÇİĞ:** boz (2), aқ (1), көк (1),
7. **SİS-PUS-KAPALILIK:** қара (3), көк (3), aқ (2), boz (1),
8. **TOPLAM:** aқ (25), қара (15), көк (14), sarı (7), қоңır (5), boz (4), kızıl (4), ala (3)

Buna göre *aқ* (beyaz) renk adının hava durumu bildiren kavramlar içerisinde en yaygın kullanılan renk adı olduğu görülür. *қара* (siyah), *kök* (mavi/yeşil) renk adları da yaygın kullanılan diğer renk adlarıdır. Bunu sırasıyla *sarı*, *қоңır* (kahverengi), *boz* (boz), *kızıl* (kırmızı) ve *ala* renk adları takip etmiştir. Hangi rengin hangi hava durumunu betimlediği konusuyla ilgili olarak;

aқ (beyaz): soğukluk 2, kar -buz 11, yağmur 3, rüzgâr 6, kırağı-çiğ 1, sis-pus-kapalılık 2,

¹⁶ 1. *aқ* (beyaz), 2. *қара* (siyah), 3. *kızıl* (kırmızı), 4. *jasil* (yeşil), 5. *sarı* (sarı), 6. *kök* (mavi), 7. *қоңır* (kahverengi), 8. *külgin* (mor), 9. *al kızıl veya kızgilt* (pembe), 10. *kızgilt sarı* (turuncu), 11. *sur* (gri) (Berlin ve Kay 1991).

ala (ala): kar-buz 1, yağmur 1, rüzgâr 1,
boz (boz): yağmur 1, kırağı-çiğ 2, sis-pus-kapalılık 1
kara (siyah): sıcaklık 2, soğukluk 1, kar-buz 2, yağmur 3, rüzgâr 4, sis-pus-kapalılık 3,
koñır (kahverengi): sıcaklık 2, rüzgâr 3,
kızıl (kırmızı): soğukluk 2, rüzgâr 2,
kök (mavi/yeşil): sıcaklık 1, soğukluk 1, kar-buz 5, yağmur 1, rüzgâr 2, kırağı-çiğ 1, sis-pus-kapalılık 3,
sarı (sarı): soğukluk 5, rüzgâr 2

kullanımları görülür. Buna göre havanın ılıklığı ve sıcaklığı için *aķ* ve *koñır* renk adları tercih edilirken, soğuk için *sarı* (örneğin sarı ayaz), *aķ* (örneğin azalı aķ körpe) *kızıl* (örneğin kızıl şunaķ sarı ayaz) renk adları öne çıkar. Kar ve buz için yine *aķ* renk adı öne çıkarken, rüzgârda benzer şekilde *aķ* renk adı, kırağıda *boz*, sis-pus olayında *kara* ve *kök* renk adlarının daha çok tercih edildiği dikkati çeker.

4. Sonuç

Kazak Türkçesinde renk adları yalnızca renk algısını tanımlayan içeriği itibari ile görsel dil malzemeleri değildir. Bu makalede ortaya konan Kazak Türkçesinde renk adlarının az bilinen bir özelliği durumundaki renk adlarının zaman ve hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımı oldukça yaygındır. Bu tür kullanımlarda renk adları geçici sıfatlar olmayıp yeni kavramlar türeten söz yapıcı kelimelerdir.

Kazak Türkçesinde renk adlarının havanın durumunu anlatan kavramlar olarak kullanımı;

kara jel (siyah yel): Sonbaharda esen kuru ve soğuk rüzgâr.
kızıl jel (kırmızı yel): Sıcak yel, sam yeli.
koñır jel (kahverengi yel): Teni okşayarak esen sakin yel.
sarı jel (sarı yel): Uzun süre, durmadan esen rüzgâr.

Yukarıda kullanım şekilleri gösterilen toplam 77 örnek içerisinde *aķ* (25), *kara* (15) ve *kök* (14) renklerinin hava durumu bildiren kavramlarda daha yaygın kullanıldığı görülür.

Kazak Türkçesinde renk adlarının günün, mevsimin ya da yılın belirli bir dilimini anlatan kavramlar olarak kullanımıyla ilgili olarak günün belli bir kesitini anlatanlar;

boz tañ (boz tan): Tan vakti, gün doğumu vakti.
kızıl iñir (kırmızı gurup): Akşamın kızıl vakti, gün batımı vakti.
sarı besin (sarı vakit): Öğlenin tam kızgın vakti.
şabdar şäske (şabdar renkli zaman): Günün 10.00-11.30 arasındaki dilimi.

Yukarıda kullanım şekilleri gösterilen 46 örnek içerisinde *kara* (11), *aķ* (7), *ala* (7), *sarı* ve *türevleri* (7), *boz* ve *türevleri* (6)'nin daha yaygın kullanıldığı görülür.

Yılın veya mevsimin belli bir dönemini anlatanlar;

aķ saban (beyaz saban): Ekinlerin biçilip tahılların toplanmaya başladığı zaman.
ala kış (ala kış): Kış boyu, kış süresince.

sarıkoñız (sarıböcek): Yazın haziranda böceklerin çoğaldığı zaman, bu dönemde yapılan işler.

Yukarıda kullanım şekilleri gösterilen 33 örnek içerisinde *ala* (9), *sarı* (9), *kök* (6), *aķ* (5) renklerinin diğer renk adlarına göre daha yaygın kullanıldığı görülür.

Tarihte özel bir dönemi anlatanlar;

aķtañdaķ (beyaz çizgi/işaret/leke): Tarihteki bir dönemin adı.

ķuba Ķalmaķ zamanı (Beyaz Kalmuk zamanı): Kazak-Kalmuk savaşı dönemi.

Burada yalnızca *aķ* ve *ķuba* renklerinin kullanıldığı ve toplamda 3 örnek bulunduğu görülür.

Halkın ortak psikolojinde yer edinmiş zamanı anlatanlar;

sur zaman (gri zaman): Ağır ve kasvetli zaman.

alağay-bılağay/alağay-bılağay zaman (alaca bulaca zaman): Sakin olmayan, karışık dönem, zor zamanlar.

Burada yine *ala* ve *sur* olmak üzere sınırlı sayıda renk adının kullanıldığı toplam 3 örnek bulunduğu görülür. Kazak Türkçesinde zaman ve hava durumu bildiren kavramlarda geçen tüm renk adlarının konulara göre dağılımı için bk. *şekil 1* ve *şekil 2*.

Renk adlarının Kazak Türkçesinde zaman ve hava durumu bildiren kavramlar olarak kullanımı renk sembolizmi ile ilgili olup kullanımı yaygın ve dikkat çekicidir. Örneğin yalnızca *mavi/yeşil* anlamlarına gelen “kök” renginin Kazak Türkçesinde zaman ve hava durumu bildiren 6 kullanımı, hava durumu bildiren 14 kullanımı bulunmaktadır.

Renk adlarının Kazak Türkçesindeki bu tür kullanımları Kazak Türkçesinin renk sembolizmi yönünden zengin bir Türk lehçesi olduğunu ve araştırılması gereken farklı dil malzemeleri barındırdığını göstermektedir. Bu tür sembolik kullanımlar dilin konuşuru olan toplumun dünya görüşü ile ilgilidir ve kaynağını o halkın yaşam tarzından alır. Buna göre örneğin “**ķızıl jel (kırmızı yel):** Sıcak yel, sam yeli” örneğinde geçen *ķızılın* “sıcaklık” anlamı onun ateşi, ısıyı ve sıcaklığı çağrıştırmasıyla ilgili olmalıdır. “**ķoñır jel (kahverengi yel):** Teni okşayarak esen sakın yel.” örneğindeki *ķahverenginin* “serinlik” anlamı sonbaharda doğanın donandığı renklerden ve sağladığı serinlikten ileri gelmelidir. “**aķ ķar kök muz sarı ayaz (aķ ķar kök muz sarı аяз):** Kışın görülen çok sert soğuk, kuvvetli ayaz.” örneğindeki *ak*’ın ve *kök*’ün soğukluğu ve ayazı anlatan kavramlar olarak tercihi kışın görülen doğa olayları ile ilgilidir. Burada buzun ve karın renginin buz mavisi ve beyaz olması çağrışım alanı oluşturmaktadır.

Kazak Ādebi Tilinin Sözdüğü’nde madde başı yapılan renk adlarının anlamları arasında yer verilmeyen kimi anlamların göz önüne alınarak sözlüğün yeniden düzenlenmesi faydalı olacaktır. Örneğin *sarı (сары)* kelimesinin açıklaması sözlükte;

sarı (сары): 1. Olgunlaşmış ekinin veya altının rengi gibi olan renk. 2. Beyaz ve sarı tenli kişilerin rengi. 3. Akıl ve ferasette kimi zaman merak ve kaygının sembolü. 4. Sarı ırktan olan kişi. 5. Sarısı ağır basan boz at. 6. Altın gibi pahalı metaller. [KETS XII:704]

şeklinde verilmiştir. Halbuki **sarı jel (сары жел):** Uzun süre, durmadan esen rüzgâr. [KĀTS XII:709] ve **sarıborandat- (сарыборандат-):** Rüzgâr uzun süre durmaksızın

esmek. [KÄTS XII:715] ifadelerinde görülen “rüzgârın aralıksız olarak esmesi” anlamlarının da madde başı olarak sarı kelimesinin manaları arasına eklenmesi yerinde olacaktır.

Renk adlarının buna benzer tüm konu başlıklarında anlam kategorilerinin belirlenmesi renk adları özelinde yapılacak olan ayrıntılı ve titiz çalışmalara bağlıdır.

Kısaltmalar

ABDBE:	Ahmet Baytursinov Dil Bilim Enstitüsü
KÄTS:	Kazak Ādebi Tilinin Sözdigi
ağz.	Ağz özelliği.
k.d.	Konuşma dili.
mec.	Mecazi anlam.

Kaynakça

- AHMET BAYTURSINOV DİL BİLİM ENSTİTÜSÜ (2011). *Kazak Ādebi Tiliniñ Sözdigi (I-XVI)*. Almatı: ABDBE.
- AKDURUŞ, Turgay (2021). *Kazak Türkçesinde Renklerle ilgili Söz Varlığı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- AKSAN, Doğan (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileri ile Dil Bilim (5. Baskı)*. Ankara: TDK.
- ALİ ŞİR NEVAYİ DİL VE EDEBİYAT ENSTİTÜSÜ. (2008). *Üzbek Tiliniñ İzohlı Lügati (I-V)*. Taşkent: AŞNDEE.
- BERLİN, Brent; KAY, Paul (1991). *Basic Color Terms (Their Universality and Evolution)*. Universty of Colifornia Press Berkeley-Lon Angeles-Oxford.
- BIJANOVA, M., M. (2010). “Makal Mätelder men Turaktı Tirkesterde Koldanılgan Tür-Tüs Atawlarının Semantikasi”. *Habarşı-Vestnik*. 7-13.
- CIRTAUTAS, Ilse Laude (1961). *Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen in Den Türkdialekten*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- GABAIN, Annemarie von (1968). “Renklerin sembolik anlamları”. (Çev.: Semih Tezcan). *Türkoloji Dergisi*. 3(1), 107-113.
- JARKINBEKOVA, Şolpan (2004). *Yazıkovaya Kontseptualizatsiya Tseveda v Kazahskom i Russkom Yazıkah*. Doktora Tezi. Almatı: El-Farabi Üniversitesi.
- KAYDAROV, Ābdväli; ÖMİRBEKOV, Baytursın; AHTAMBERDİYEVA, Zinaida (1986). *Sırğa Tolı Tür men Tüs*. Gılimi-Technikalık Ādebiyet Bas Redaksiyası.
- KONONOV, Andrey (2015). “Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği”. (Çev.: Reshida Adzhumerova, Emine Atmaca). *Gazi Türkiyat*. 17, 185-204.
- LAWLANBEKOVA, Roza (2010). *Tür-Tüs Komponenti Kürdeli Atalımdardıñ Tanımdık Sipatı*. Doktora Tezi. Almatı: Abay Kazak Ulttık Pedagogiyalık Üniversitesi.
- OTYZBAY, Jazira (2019). *Türk Kavram Sisteminde Renkler*. Ankara: SFN Grafik.
- ÖGEL, Bahaddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- ŞANBAYEVA, Laura (2010). *Fonksiyonaldı-Semantiklık Öris (Tür Men Tüs Materialdarı Negzinde)*. Doktora Tezi. Almatı: El Farabi Kazak Ulttık Üniversitesi.
- TÜRK DİL KURUMU (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Ekler

Şekil 1. Zaman Bildiren Kavramlarda Renk Adlarının Kullanımı

NO	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
RENGİN ADI	ala (ала)	sarı (сары)	aқ (ақ)	kara (қара)	boz (boз)	kök (көк)	қоңыр (қоңыр)	sur (сұр)	қızıl (қызыл)	baқын (бақын)	қалай (қалай)	қуба (қуба)	kірен (кірен)	шабдар (шабдар)	шаңқай (шаңқай)	ТОПЛАМ
GÜN	7	7	7	11	6	-	1	1	2	1	1	-	-	1	1	46
Sabah	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	
Öğle	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	
Akşam	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	
Gece	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	
YIL-MEVSİM	9	9	5	2	-	6	1	-	-	-	-	-	1	-	-	33
Bahar	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yaz	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Güz	+	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	
Kış	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
ÖZEL ZAMAN	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
HALK PSK.	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3
TOPLAM	17	16	14	13	6	6	2	3	2	1	1	1	1	1	1	85

Şekil 2. Hava Durumu Bildiren Kavramlarda Renk Adlarının Kullanımı

NO	1	2	3	4	5	6	7	8	
RENGİN ADI	aķ (aķ)	ķara (ķara)	kök (kök)	sarı (сары)	ķoņır (ķoņır)	boz (boz)	ķızıl (ķızыл)	ala (ala)	TOPLAM
SICAK	-	2	1	-	2	-	-	-	5
SOĞUK	2	1	1	5	-	-	2	-	11
KAR/BUZ	11	2	5	-	-	-	-	1	19
YAĞMUR	3	3	1	-	-	1	-	1	9
RÜZĖAR	6	4	2	2	3	-	2	1	20
KIRAĞI/ÇİĞ	1	-	1	-	-	2	-	-	4
SİS/PUS	2	3	3	-	-	1	-	-	9
TOPLAM	25	15	14	7	5	4	4	3	77